

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.4.2>**М. О. Дармін**

аспірант

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄСПЛ В УКРАЇНІ

Автор статті виходить із тези, що одним з найважливіших факторів, які обумовлюють подальшу розбудову конституційно-правового інституту прав і свобод людини і громадянина, є виконання рішень ЄСПЛ. Виконання рішень цього органу є проблемою не тільки для Української держави, тому при її вирішенні можна звертатися до зарубіжного досвіду (до досвіду країн – членів Ради Європи). Але, до цього доцільно оцінити національний досвід та напрацювання українських вчених у цій сфері. Враховуючи, що інститут прав людини є одним з інститутів галузі конституційного права, конституційно-правові дослідження утворюють фундамент для розробок у відповідній сфері.

У статті констатовано, що питання виконання рішень ЄСПЛ в Україні поки що не було предметом монографічних конституційно-правових досліджень; поки що існують монографічні праці конституціоналістів з більш загальної тематики, ніж виконання рішень ЄСПЛ, в яких певна увага приділяється конституційно-правовим питанням, пов'язаним з виконанням цих рішень. У статті проаналізовано роботи таких фахівців з конституційного права, як Л.М. Дешко, І.Ю. Дір, О.О. Кочура. Зроблено висновок, що більшість конституціоналістів обмежується описом конвенційного механізму виконання рішень, надає описово-довідкову характеристику національного механізму забезпечення права звертатися до відповідних міжнародних судових установ у частині звернень до ЄСПЛ, мінімально висвітлюючи питання виконання рішень ЄСПЛ в Україні. Відповідно, у конституційно-правовій літературі з цього питання викладається здебільшого матеріал, що міститься у відповідних міжнародних документах, без наукового аналізу проблем, суджень, фактів тощо.

Виявлено наявність небагатьох конституційно-правових досліджень, у яких автори окреслюють проблематику виконання Україною рішень ЄСПЛ, закладаючи підґрунтя для подальших наукових дискусій (прикладом може бути ідея встановлення юридичної відповідальності для заохочення належної поведінки, яка вона потребує більш ґрунтовної аргументації, ніж наявна у проаналізованих дослідженнях).

Ключові слова: права людини, конституційні права, Європейський суд з прав людини, виконання судових рішень, Уповноважений з питань Європейського суду з прав людини.

Постановка проблеми. Дослідники відмічають, що «тенденцією сучасного міжнародного права стало зростання в ньому судового компоненту. Так, значно виросла роль рішень міжнародних судових організацій як джерел цього права. зокрема це стосується міжнародних судових установ у галузі захисту прав людини» [1, с. 285]. Для України найважливішою з числа таких установ є Європейський

суд з прав людини (ЄСПЛ). А одним з найважливіших факторів, що обумовлюють подальшу розбудову конституційно-правового інституту прав і свобод людини і громадянина є виконання рішень ЄСПЛ. Виконання рішень цього органу є проблемою не тільки для Української держави, тому при її вирішенні можна звертатися до зарубіжного досвіду (до досвіду країн – членів Ради Європи). Але, до цього доцільно

оцінити національний досвід та напрацювання українських вчених у цій сфері. Враховуючи, що інститут прав людини є одним з інститутів галузі конституційного права, конституційно-правові дослідження утворюють фундамент для розробок у відповідній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі у фахових часописах є доволі багато статей, автори яких звертаються до питання виконання рішень ЄСПЛ, як правило, щодо конкретного суб'єктивного права (наприклад, щодо права на свободу об'єднань, дивись, наприклад [2; 3], щодо права на повагу до гідності, дивись, наприклад [4; 5], щодо виборчих прав, дивись, наприклад [6; 7] тощо).

Однак, монографічних досліджень, присвячених виключно цьому питанню, поки що немає. Це є цілком логічним тому, що питання виконання рішень ЄСПЛ має більше відношення до міжнародного права, ніж до національного конституційного права. Тим не менш, як вже було зазначено вище, це питання є вагомим для розвитку інституту конституційних прав і свобод особистості.

Варто зазначити, що наразі існують монографічні праці конституціоналістів з більш загальної тематики, ніж виконання рішень ЄСПЛ, в яких певна увага приділяється конституційно-правовим питанням, пов'язаним з виконанням цих рішень. У статті проаналізовано роботи таких фахівців з конституційного права, як Л.М. Дешко, І.Ю. Дір, О.О. Кочура.

Метою статті є аналіз конституційно-правових досліджень виконання рішень ЄСПЛ в Україні.

На сучасному етапі в Україні наявно три праці – дисертації на здобуття наукових ступенів, автори яких торкаються питань виконання рішень ЄСПЛ на національному рівні.

До числа таких праць належить робота Л.М. Дешко на тему «Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження» – дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, та низка публікацій авторки, які вийшли друком як у процесі написання цієї дисертації, так і після її завершення (наприклад, [8; 9; 10]) – авторка не припинила досліджень за цим напрямом, успішно захистивши свою дисертацію у 2017 році.

Л.М. Дешко обрала об'єктом свого дисертаційного дослідження «суспільні відносини, які виникають у зв'язку з конституційно-правовим

забезпеченням прав і свобод людини і громадянина» [11, с. 3], а його метою – «розроблення концепції конституційно-правового забезпечення права кожного після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, з урахуванням закордонного досвіду, та вироблення пропозицій щодо вдосконалення конституційно-правового регулювання та практики реалізації цього права» [12, с. 5].

Виконання рішень ЄСПЛ у монографічній праці Л.М. Дешко аналізується у двох структурних частинах роботи.

Спочатку авторка описує конвенційний механізм виконання рішень, та узагальнює, що «доцільною є розробка та обґрунтування пропозиції щодо вдосконалення внутрішньодержавного механізму захисту прав людини з урахуванням доведеної часом ефективності вище зазначеного конвенційного механізму» [12, с. 180-184]. Проте, вона не формулює відповідних пропозицій з цього питання. Таким чином, звернення до проблематики виконання рішень ЄСПЛ в Україні не відбувається.

У наступному розділі свого дослідження, на с. 272-275 роботи, авторка повертається до питань виконання рішень ЄСПЛ, наводячи описово-довідкову характеристику національного механізму забезпечення права звертатися до відповідних міжнародних судових установ у частині звернень до ЄСПЛ. На підставі, у тому числі, цих матеріалів авторкою сформульовано визначення поняття «конституційно-правового механізму забезпечення права звертатися до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій»: «це система організаційно-правових і правових засобів впливу, за допомогою яких створюються можливості для реалізації права звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій, а в разі порушення чи загрози порушення здійснюється його охорона та захист» [12, с. 274-275]. Отже, і у цій частині свого дослідження авторка оминає увагою будь-який матеріал щодо виконання Україною рішень ЄСПЛ, крім фактологічного, уміщеного у положеннях міжнародних документів.

Підводячи проміжні підсумки, варто зауважити, що дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Л.М. Дешко висвітлює питання виконання рішень ЄСПЛ

в Україні настільки повно, наскільки це можливо з урахуванням обраної авторкою теми та предмету дослідження. Однак, у роботі з цього питання викладається лише матеріал, що міститься у відповідних міжнародних документах, без наукового аналізу проблем, суджень, фактів тощо.

Інші конституційно-правові монографічні дослідження, які стануть у нагоді при здійсненні галузевого аналізу проблем виконання рішень ЄСПЛ в Україні, – це дві дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, обидві за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Хронологічно першою з цих праць є робота І.Ю. Діра на тему «Захист громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи». Мета дисертаційного дослідження була визначена автором як «комплексний науковий аналіз проблематики правового регулювання захисту громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи, з'ясування основних проблем у сфері захисту громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи, визначення основних перспектив розвитку захисту громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи» [13, с. 2].

Ознайомлення зі Вступом до дослідження одразу привертає увагу до того, як автором сформульовані положення наукової новизни першого рівня (тобто те, що зроблено вперше). Відповідно до Вступу, таких положень у роботі чотири, і три з них стосується термінологічних питань – тобто, вперше автором лише сформульовано визначення 3 понять:

- «захист громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи»,
- «захист громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи за внутрішньодержавним правом»,
- «захист громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи за міжнародним правом».

Четвертий елемент новизни першого рівня – визначення ознак поняття «захист громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи», вони практично співпадають зі змістом дефініції цього поняття [13, с. 5-6].

Серед положень наукової новизни інших рівнів згадки про ЄСПЛ також немає. Але, ознайомлення зі змістом дисертаційного дослідження свідчить про те, що автор звертав увагу на виконання рішень цього органу в Україні.

По-перше, автор виклав свою думку щодо структури нормативної системи захисту гро-

мадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи, включивши до неї також і судову прецедентну практику ЄСПЛ (щоправда, не пояснюючи, що мається на увазі під цією практикою). Автором сформульовано, що «нормативна система захисту громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи – це система норм та принципів внутрішньодержавного права України, прийнятих у відповідності до рекомендацій органів Ради Європи, а також відповідно до зобов'язань України перед Радою Європи, міжнародних договорів та інших актів органів Ради Європи, як обов'язкового, так і рекомендаційного характеру, судово прецедентна практика Європейського суду з прав людини, що спрямовані на забезпечення належної реалізації, запобігання порушенню і відновлення порушених громадянських прав людини в Україні» [13, с. 13]. Варто підкреслити, що, крім визначення кола документів, які охоплюються поняттям «судова прецедентна практика ЄСПЛ», доцільним було б аргументувати, чому ці документи можуть уважатися частиною національного законодавства України, – адже вони є елементом «нормативної системи захисту громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи». Проте, цього зроблено не було.

Автором також було узагальнено, що «основними проблемами у сфері захисту громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи ... є:

- невиконання окремих рішень Європейського суду з прав людини;
- відсутність ефективного механізму відшкодування шкоди заподіяної громадянам внаслідок неправомірних дій чи іншого неналежного виконання своїх обов'язків, що порушує громадянські права людини з боку державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування;
- відсутність механізму регресу за відповідними рішеннями Європейського суду з прав людини щодо України стосовно державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування, працівників правоохоронних органів, інших посадових осіб та суддів, які порушили громадянські чи інші права людини;
- недосконала система захисту громадянських прав людини в Україні» [13, с. 16-17].

Тобто, 2 з 4-х чинників, на думку автора, так чи інакше пов'язані з виконанням рішень ЄСПЛ в Україні – само по собі невиконання цих рішень, та відсутність регресного стягнення виплачених сум.

Перелік згаданих вище основних проблем автор майже повністю відтворює при формулюванні переліку основних перспектив розвитку захисту громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи. У роботі згадуються три такі перспективи (точніше було б іменувати їх «напрямами розвитку»):

- «впровадження ефективного механізму відшкодування шкоди заподіяної людині внаслідок неправомірних дій чи іншого неналежного виконання своїх обов'язків, що порушує громадянські чи інші права людини з боку державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування, шляхом законодавчого встановлення їх юридичної відповідальності за заподіяння такої шкоди всім своїм майном та звільнення їх з посади;

- впровадження механізму регресу за відповідними рішеннями Європейського суду з прав людини щодо України стосовно державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування, працівників правоохоронних органів, інших посадових осіб та суддів, які порушили громадянські чи інші права людини;

- удосконалення системи захисту громадянських прав людини в Україні за внутрішньодержавним правом, зокрема, реформування адвокатури України відповідно до рекомендацій Ради Європи» [13, с. 17].

Проблематика адресування посадовим особам, винним у порушеннях прав людини, регресних вимог, а також звільнення їх з займаних посад (автор сформулював і таку пропозицію) потребують подальших досліджень та аргументації. Варто відмітити, що поки що відповідні наукові дискусії в українській юридичній літературі не є активними.

Друге дисертаційне дослідження – це праця О.О. Кочури «Європейський суд з прав людини в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод громадян України».

Авторка визначила, що мета її дисертаційного дослідження полягає «у тому, щоб на основі аналізу відповідних теоретичних розробок, міжнародних договорів та чинного законодавства України, узагальнення існуючої практики визначити місце і роль Європейського суду з прав людини в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод громадян України, а також розробити пропозиції та рекомендації щодо удосконалення механізму виконання його рішень за застосування практики Суду» [14, с. 2]. Слід підкреслити, що саме формулювання мети дослідження вказує на дотримання

у роботі належного балансу між конституційним правом та міжнародним правом.

Як впливає з мети дослідження, лише його окремі фрагменти стосувалися питань виконання рішень ЄСПЛ. Авторка не виокремлювала та ґрунтовно не досліджувала проблематику виконання, про що свідчить перелік положень наукової новизни її дослідження – жоден з пунктів не стосується виконання рішень ЄСПЛ.

Починаючи з підрозділу 2.4 „Розгляд справ громадян України у Європейському суді з прав людини”, щодо рішень ЄСПЛ та їхнього виконання, авторка викладає лише загальновідомі положення міжнародного права. Наприклад, нею «проаналізовано акти Європейського суду з прав людини, які доцільно поділити на дві групи: *decisions* (ухвали) та *judgments* (постанови, рішення). Ухвали є проміжними актами, у яких вирішуються лише процедурні питання. Рішення приймаються: комітетом щодо прийнятності заяви та при вирішенні питання щодо суті; палатою – щодо прийнятності заяви та при вирішенні питання щодо суті; Великою Палатою; палатою – щодо вилучення заяви з реєстру та про поновлення заяви в реєстрі справ. Європейський суд з прав людини може прийняти “пілотне рішення” – особливий вид рішень Суду, яке має остаточний характер, розглядається у першочерговому порядку, та у якому він визнає порушення прав, гарантованих Конвенцією, а також встановлює, що подібне порушення має масовий характер через системно-структурну дисфункцію правової системи держави-відповідача та накладає на державу-учасницю зобов'язання вжити певних заходів загального характеру для зупинення порушень за аналогічними справами та недопущення їх виникнення у майбутньому, а його виконання знаходиться під особливим наглядом з боку Комітету Міністрів Ради Європи» [14, с. 11]. Така класифікація не викликає зауважень, але не тому, що вона є науково виваженою та належним чином і переконливо аргументованою. Вона є загальнопоширеною, а тому навряд чи вартувала настільки пильної уваги дослідниці (щонайменше, про неї доцільно було б згадати у дисертації – але не в авторефераті дисертації).

Найбільше уваги питанням виконання рішень ЄСПЛ приділено у третьому розділі дисертації „Практика Європейського суду з прав людини в правовій системі України”. Цей розділ складається з двох підрозділів, у першому з яких авторка характеризує застосування практики

Європейського суду з прав людини в судовій практиці України як джерела права, а у наступному – виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини”. Підрозділ 3.2., за авторським узагальненням, «охоплює собою характеристики процедури та проблемних питань виконання рішень Європейського суду з прав людини щодо України. В ньому встановлено, що виконання рішень Європейського суду з прав людини є специфічним правовим інститутом, відмінним від тих, що передбачені для виконання рішень національних судів. В Україні відповідно до Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” створена така система виконання рішень Суду, за якої кожне його рішення має бути обов’язково виконано державою, незалежно від будь-яких об’єктивних чи суб’єктивних обставин. При цьому виконання рішень Суду включає в себе: виплату стягувачеві відшкодування; вжиття додаткових заходів індивідуального характеру; вжиття заходів загального характеру» [14, с. 12]. З цієї характеристики випливає, що цей розділ є доволі описовим. На користь цього висновку свідчить і те, що жодне з положень наукової новизни не стосується питань, які висвітлюються у підрозділі 3.2 (тобто, питань виконання рішень ЄСПЛ).

Ознайомлення з текстом цього розділу надає підстави резюмувати, що у ньому послідовно характеризується, що розуміється під відшкодуванням, додатковими заходами індивідуального характеру, наглядом за виконанням рішень ЄСПЛ [14, с. 10-11]. За підсумками цього підрозділу авторкою узагальнено, що «виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини включає в себе: виплату стягувачеві відшкодування; вжиття додаткових заходів індивідуального характеру; вжиття заходів загального характеру» [14, с. 13].

У загальних висновках до свого дослідження авторка умістила дві пропозиції, які безпосередньо стосуються виконання рішень ЄСПЛ.

Перша стосується того, щоб «передбачати у Державному бюджеті України витрати на виконання рішень Європейського суду з прав людини окремо» [14, с. 16], до цієї пропозиції сформульовано текст доповнень до чинного законодавства.

Друга пропозиція викладена так: «оскільки за органом, відповідальним за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та координацію виконання його рішень, закріплено право здійснювати контроль

за виконанням додаткових заходів індивідуального характеру, передбачених у рішенні Суду, вважаємо необхідним доповнити Главу 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення статтею, яка б передбачала адміністративну відповідальність за невиконання законних вимог органу, відповідального за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини» [14, с. 17].

Висновки. Аналіз попереднього дисертаційного дослідження І.Ю.Діра свідчить про те, що ідея встановлення юридичної відповідальності для заохочення належної поведінки є надзвичайно поширеною у юридичній літературі. Але, вона потребує більш ґрунтовної аргументації.

У цілому дисертаційне дослідження О.О. Кочури «Європейський суд з прав людини в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод громадян України» є одним із небагатьох конституційно-правових досліджень, у яких автор окреслює проблематику виконання Україною рішень ЄСПЛ, закладаючи підґрунтя для подальших наукових дискусій.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають в аналізі інших галузевих розробок щодо виконання рішень ЄСПЛ в Україні.

Список використаної літератури:

1. Буткевич О.В. Чи є рішення Європейського Суду з прав людини обов’язковими для України, як цього вимагає закон? Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : зб. наук. ст. Міжнар. наук.практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.) / за ред. д.ю.н., проф., академіка С.В. Ківалова ; Націон. унт «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2012. С. 279-293.
2. Volkova D.E. Genesis of the constitutional regulation of freedom of associations in Ukraine. *Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2020. № 6. С. 53-57.
3. Волкова Д.Є. Поняття конституційного статусу релігійних організації в Україні за часів незалежності. *Юридичний вісник*. 2022. № 1. С. 21-26.
4. Qaracayev C. Axiological Function of The Constitutional Court of The Republic of Azerbaijan. *Juris Europensis Scientia*. 2022. №3. С. 135-138.
5. Гараджаев Д.Я. Конституционные принципы прав человека: на практике Конституционного Суда Азербайджана и Европейского Суда по правам человека: монография. Киев: Издат. «Норма Права», 2020. 308 с.

6. Мішина Н.В. Формування бюджетів муніципальних органів (на матеріалах країн – членів Ради Європи). *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 154 -160.
7. Мішина Н.В. Адміністративно-правові проблеми державного контролю. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2021. Т. 28. С. 160-165.
8. Дешко Л.М. De minimis non curat praetor: критерії встановлення наявності або відсутності фінансової шкоди для заявника. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. Т. 23. № 1. С. 222-229.
9. Dешко L. Application of Legal Entities to the European Court of Human Rights: a Significant Disadvantage as the Condition of Admissibility. *Croatian International Relations Review*. 2018. № 83. С. 83-103.
10. Бисага Ю.М., Берч В.В., Дешко Л.М., Бисага Ю.Ю., Нечипорук К.О., Нечипорук Г.Ю. Конституційне право на звернення до Європейського суду з прав людини та механізм реалізації права на виконання його рішень. Ужгород: ТОВ "РІК-У", 2020. 200 с.
11. Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид.наук. К., 2017. 38 с.
12. Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: дис. ... д-ра юрид.наук. К., 2017. 480 с.
13. Дір І.Ю. Захист громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи: автореф. дис. ... канд.юрид.наук. К., 2010. 24 с.
14. Кочура О. О. Європейський суд з прав людини в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод громадян України.: автореф. дис. ... канд.юрид.наук. Харків, 2015. 22 с.

Darmin M. O. Constitutional research on the execution of ECtHR decisions in Ukraine

The author of the article proceeds from the thesis that one of the most important factors determining the further development of the constitutional institution of the rights and freedoms of man and citizen is the implementation of the decisions of the ECtHR. The implementation of the decisions of this body is a problem not only for the Ukrainian state, therefore, when solving it, one can turn to foreign experience (to the experience of countries that are members of the Council of Europe). But, before that, it is advisable to evaluate the national experience and achievements of Ukrainian scientists in this field. Given that the human rights institute is one of the institutes in the branch of constitutional law, constitutional studies form the foundation for developments in the relevant field.

The article stated that the issue of implementation of ECtHR decisions in Ukraine has not yet been the subject of monographic constitutional studies; so far, there are monographic works of constitutionalists on a more general topic than the implementation of ECtHR decisions, in which some attention is paid to constitutional issues related to the implementation of these decisions. The article analyzes the works of such specialists in constitutional law as L.M. Dешко, I.Yu. Deer, O.O. Kochura. It was concluded that the majority of constitutionalists are limited to the description of the conventional mechanism for the execution of decisions, providing descriptive and reference characteristics of the national mechanism for ensuring the right to appeal to the relevant international judicial institutions in the part of appeals to the ECtHR, minimally highlighting the issue of the implementation of decisions of the ECtHR in Ukraine. Accordingly, in the constitutional literature on this issue, mostly the material contained in the relevant international documents is presented, without a scientific analysis of problems, judgments, facts, etc.

The presence of a few constitutional studies was revealed, in which the authors outline the problems of Ukraine's implementation of ECtHR decisions, laying the groundwork for further scientific discussions (an example could be the idea of establishing legal responsibility to encourage proper behavior, which requires a more thorough argumentation than is available in the analyzed studies).

Key words: *human rights, constitutional rights, European Court of Human Rights, execution of court decisions, Commissioner for European Court of Human Rights.*